

PERVANE VE MUM

Celâl METİNİ^(*)

Fatma KOPUZ^(**)

Öz

Çalışmada Celâl Metînî'nin "Pervane ve Mum" adlı makalesi Türkçeye çevrilmiştir. Fars edebiyatında pervane ve mum sıklıkla kullanılan mazmunlar arasında yer alır. Bu çalışmada özellikle Fars edebiyatında pervane kelimesinin nasıl anlamlandırıldığı, pervane ile kelebek kelimeleri arasındaki anlam farklılığı üzerinde durulmuştur. Bazı şairlerin pervane kelimesini hangi anlamda kullandıklarına işaret edilmiş ve ilgili örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mum, pervane, kelebek.

Moth and Candle

Abstract

In this study the article of Celâl Metînî "Moth and Candle" is translated into Turkish. In the Persian literature moth and candle is one of the most using locution. In this study especially in the Persian literature meaning of moth, meaning diversity of between moth and butterfly is studied. It's pointed that using way of moth from some poets and some examples is given.

Keywords: Candle, moth, butterfly.

^{*}) Dr., Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

^{**}) Çeviren, Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

PERVANE VE MUM

Hatırlıyorum bir gece gözüme uyku girmemişti;
Mum pervaneye şöyle söylüyordu:
“Ben âşığım, yansam revadır bana;
Fakat sen niçin ağlıyor, niçin yanıyorsun?
Dedi: “Ey benim bîçare âşığım!
Gitti bal gibi tatlı Şirin'im benim”.¹
Şirin'im benden uzağa gidince,
Ateş, Ferhat gibi eritti beni.
Hep bu sözleri söylüyor,
Her an sararmış yanağından gam seli akıtıyordu.
Ey iddiacı! Aşk senin işin değildir;
Çünkü ne sabrın var ne de buna gücün kuvvetin!
Sen hamsın, bir kıvılcımdan kaçıyorsun;
Bense tamamen yanıncaya kadar durmuşum.
Aşk ateşi sadece kanadını yakar senin,
Bir de bana bak, büsbütün yaktı beni.”²

Kendisini âşıklık âleminde kâmil ve yegâne gören, mumun ağlayışını ve yanışını görünce şaşkınlıkla ona “Sen neden? (ağlıyorsun) diye soran ve mumdan “Sen sadece aşkın lafını ediyorsun, sen nasıl bir âşıksın, benim ateşimin yanından bile kaçıyorsun, bense Şirin yârimin balından ayrı olmama rağmen gördüğün gibi dimdik durmuşum. Ateş senin sadece kanadını yakıyor; bir de bana bak, büsbütün yanıyorum; ama kaçmıyorum” diye cevap alan pervane hangi pervanedir. Bu pervane, Sa‘dî'nin Bostan'ında “muhabbetinin doğruluğu” olarak aşığıdaki şiirde dile getirdiği pervanedir. Burada pervane, kendisini muma ve ateşe yaklaşımdan sakındıracak güzel nasihatleri kabul etmez; aksine sevgilinin aşk ateşi onun gönlünde son derece yer ettiği için onun huzurunda yanmayı hiçbir şeye değişmez:

Birisi muma ey alçak diye seslendi,
Bir sevgiliye git ve sana lâyıık olanı al!
Ümit yolunu gördüğün yere doğru git,
Sen ve mum sevgisi, nereden nereye?
Semender değilsin, ateşin etrafında dolaşma,
Çünkü (önce) mertlik gerekir, sonra savaş.

1) Mum yapmak için mumun baldan ayrılmasından kinaye.

2) Sa‘dî, Bostan (tsh. Gulam Huseyn-i Yûsufî), İntişarât-i Harezmi, Tahran 1398 hş., s. 114.

Bir bak yanıp yakılan pervane ne dedi,
 Hayret, ne kadar yansam da niye korkayım ki!
 Gönüldeki ateş Halil gibidir bana,
 Sanki bu alev bir gül gibidir bana.
 Ben kendimi isteyerek atmıyorum ateşe;
 Çünkü şevk zinciri vardır boynumda.
 (Ateş) uzaktayken yaktı beni,
 Şimdi yakmadı ateş beni.
 Benim yok olma isteğim nedendir bilir misin?
 O olduğu sürece ben olmasam da revadır.
 Yanıyorum, çünkü makbul sevgili odur,
 Çünkü dostun ateşi sirayet eder ona.³

Acaba bu pervane, hepimizin bildiği pervane midir? Bu soruya cevap vermeden önce iki konuyu giriş olarak görüşünüze sunmam için izin veriniz. Birincisi, 1369 (hş.) yılında (Barîd'in bin dört yüzüncü doğum günü sempozyumuna katılma amacıyla) Tacikistan seferinden döndükten sonra Amerika'da dostlarla, tanıdıklarla birlikte o yolculuktan bahsederken Pervane'nin de ne kadar şefkatli olduğunu, bizi yalnız bırakmamaya çalıştığını ve her zaman bizimle olduğunu anlatıyordum. O zamanlar Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de askeri yönetim olması sebebiyle Pervane çoğu geceler askerî yönetim memurlarına yakalanmamak için bizi gece yarısından önce otele götürüyordu... Bir süre sonra, konuşmalarımı dinleyen kişilerden bazılarının bana farklı bir şekilde baktığını fark ettim. Bir iki kişi de orada epeydir gece gündüz Pervane ile birlikte miydin diye sordular. Bu soruya cevabım, tabi ki evetti ve elbette bazen de Tursunzâd'ın benimle ya da bizimle birlikte olduğunu da ekledim. Önceleri o bakışların ve soruların sebebinin anlamıyordum. Sonunda bir gün problemin sebebinin "pervane" kelimesinden başka bir şey olmadığını, kelimenin Farsça konuşan Tacikistanlı ve İranlılar arasında kullanım farklılığı içerdiğini anladım. Ondan sonra Tacikistan'a yaptığım yolculuk hakkında konuştuğum zaman, o ülkede "pervane"nin erkeklerin ismi olduğunu ve kendisinden bahsettiğim pervanenin Doktor Pervane-i Cemşîdî Bey (Cemşîdâf) olduğunu ekledim. Eşi ve üç çocuğu ile birlikte, kongreye ülke dışından katılan biz İranlılardan birkaç kişiyi bir gün kendi evine davet etti. Ben ve diğer arkadaşlarım, eşleri ve çocukları ile tanıştık. Bir iki yıl sonra sevgili Tacikli dostlarım Pervane ve Tursunzad Bey Washington'a geldiler. Fırsatı ganimet bildim ve ikisini, Tacik diline ilgi duyan bir grup dostumla tanıştırmak için davet ettim ve onlarla birlikte bir saat geçirdim. O sırada hem arkadaşlarım Pervane'yi gördüler ve onunla tanıştılar hem de kendisine isminin beni nasıl bir sıkıntıya düşürdüğünü söyledim.

Söylemeden geçmeyeyim, Moğol döneminde de daha çok Anadolu Pervanesi olarak bilinen Pervane lakaplı Muînuddîn-i Kâşânî'yi tanıyoruz ve bu, bizzat önceki asırda da

3) Age., s.114-116.

bu kelimenin, erkeklerin ismi veya lakabı olarak kullanıldığını gösteriyor. Nitekim günümüzde de İran’da soyadı “pervane” olan kadın ve erkekler olduğunu biliyoruz.

İkinci olarak Derî Farsçası şiirinde, genellikle Fars şiirine özgü olan şiir üslupları ile eskiden beri ilgileniyoruz. Örneğin bunlar; gül ve bülbül, servi ve sülün ya da servi boy, yakut dudak, yay kaş, kement saç, mumun ağlaması ve benzeri gibi birtakım istiarelerdir. Ömrü boyunca servi görmemiş, sülün, bülbül, yakut görmemiş; fakat kendi şiirinde sadece önceki şairleri taklit ederek, bu şiir üsluplarından her birini defalarca kullanıp konularında onlardan yararlanarak güzel şiir tasvirleri yapan birçok şair vardır.

Uzayan bu girişten sonra şimdi konu edindiğim sorunun cevabına geçeyim. Söz konusu ettiğimiz iki kıtada Sa’dî hangi pervane hakkında konuşmuştur? Acaba onun pervanesi ile bizim bildiğimiz pervane aynı mıdır, değil midir?

Şu konuyu da hatırlatmak gerekir ki “pervane ve şem” de şiir konularımızdan biridir. Çünkü hicri dördüncü asırdan sonra defalarca, çeşitli şekillerde Fars şiirinde tekrar edilip kullanılmıştır. Nitekim Esedî-yi Tûsî’nin (beşinci asırda telif edilen) Lugat-i Furs adlı eserinde “pervane” kelimesinin ekinde, Ebû Şekûr-i Belhî’nin (dördüncü yüzyılın ilk yarısı) aşağıdaki beyti örnek olarak zikredilmiştir:

Öğren de kötü geçmesin günün,
Pervane gibi kendini yakma.⁴

İran, Maveraünnehir, Hindistan ve Orta Asya’da Farsça söyleyen şairlerin “pervane ve mum”un aşkını -özellikle Safevî döneminden itibaren- çok farklı şekillerde konu edindikleri beyitleri o kadar çoktur ki sayıları birkaç bini geçmektedir. Aşağıdaki beyitler buna örnekler:

Benim işim geceleyin kandile düşmüştür,
Mum gibiyim, gece yaşıyor ve sabah ölüyorum.

Mum gibi yanıp yakılıyor ve her gece söylüyorum,
Mum gibi sabaha kadar sağ kalmayacağım.

4) Esedî-yi Tusi, Lugat-i Furs, (tsh.Muhammed-i Dirsiyaki), Tehuri Küttüphanesi, Tahran, 2532 Şahinşahi, ikinci baskı, s. 149, Dehuda Lugatname’de de bu beyti, Ebu Şekur-i Belhî’nin Aferinnâme’sinden nakletmiştir. Muhammed-i Dirsiyaki de Genc-i Bâzyafte’de, s.70, (Tahran, 1334 hş.) onu Ebu Şekûr’dan öğrenmiş ve Ehvâl u Eş’ar-i Rûdeki kitabında (üçüncü cilt) bu konuyu zikredip kullanmıştır.

5) Muhammed Rıza Şefi-i Kedkeni, Suver-i Hıyal der Şi’ri Farsî, İntişarât-i Âgâh, Tahran, 1322 hş., üçüncü baskı, s. 202. Şöyle yazar; “ Mes’ud S’ad’ın üzerine, yeryüzünde... öncekilerin düşünce unsurlarına yeni bir unsur eklememiş... onun divanında, birkaç mum ve kelebek tasviri dışında az tasvir bulunur, sanki ondan önce söylenen şiirde, kendi divanında konu edilen bu şekil görülmemiştir. Fakat ondan sonra şiir tasavvurlarının en geniş alanı bizzat bu mum ve kelebek alanıdır çünkü bir dereceden sonra tasvirten çıkıp aşkın çeşitli simgelerine dönüşür...”

Söz canın neticesidir, canım neden azalsın?
Sanma ki pervane gibi can düşmanımdır. ⁵

Mes'ûd-i Sa'd

Pervane ateşten nasıl korkar, nasıl uzaklaşır?
Çünkü onun için ateşte huzur vardır. ⁶

Attâr

Bahçe, misk kokulu nergisten dolayı kâfurdan mumu yaktığı zaman
Hava ona gümüştten sayısız pervane saçar. ⁷

Ezrekî-yi Herevî

Kendimizi yakıyor ve canı mum gibi feda ediyoruz,
Mum meclisinin olduğu her yerde biz pervaneyiz.

Asla insaf etmez, ben yaralı yorgun,
Onun pervanesi olayım, o da meclisin mumu. ⁸

Bir gece perdeyi kaldır mum gibi,
Hepimiz yanalım pervane gibi.

Pervanenin gönül ateşi mumdan dolaydır; fakat
Mum olmasa da senin yanağın gönlümü eritir.

Pervane gibi gönül huzuru müyesser olsa bana,
Sevgilinin mum gibi olan yüzüne doğru uçarım ancak.

Bu hikâyenin sırrını ancak mum dile getirir,
Aksi halde pervanenin konuşmaya takati yoktur.
Senin kandil gibi olan yüzüne pervane oldu mum,
Ben seni düşünüyorum; haberim yok ki kendimden. ⁹

Hâfız

Mumun gönlünün halini pervaneye sor.

Hacû-yi Kirmânî

Bizim aşkımızı konuşmaktan dolayı zamane unuttu
Gül ile bülbülün konuşmalarını, mum ve pervanenin hikâyesini. ¹⁰

Câmî

6) Kişileştirmeye işaret eden birtakım beyitler, Dehuda Lugatnâme'nin ek bölümünden nakledilmiştir; kelebek, mum, korku.

7) Bkz. 5, s. 251.

8) Huseyn-i Mekki, Gulzâr-i Edeb, Kitabfurûşî-yi İlmi, Tahran, 1339 hş., ikinci baskı, s.22. Bu kitapta "mum ve kelebek" adına 117 beyit dile getirilmiştir.

9) Divân-i Hafız, (nşr. Perviz Natil-i Hanleri), Tahran, 1323 hş., ikinci baskı, s. 750, 278, 280, 523.

10) Divan-i Kâmil-i Câmi, (nşr. Haşim Rıza), Tahran, 1341 hş, s. 273.

Pervanenin mum ile ne konuştuğunu duydun mu?
Ayrılıkta sen mi daha çok yanımışsın ben mi, söyle?

Vassâf

Kendini övmek mumun işi değildir, yoksa mumun eli
Bir pervanenin eteğini tutmak için uzun olurdu.

Pervanenin dışarıda yanması garip değildir
Çünkü sönmüş mum senin haremde ışık saçmaya başlar.

Mum çalılarının arasında kıvılcımlar gibi uçuyor,
Senin etrafındaki pervane ise bir kez uçuyor.

Sâib

Mumun ağlayışı pervanenin matemi için değildir,
Sabah yakındır, o kendi karanlık gecesini düşünür.
Gördün mü mum haksız yere nasıl kanına girdi?
Bir an bile aman vermedi ki geceyi sabah etsin.¹¹

Hekîm Şifâyî

Benim sırrım pervanenin gemisinde yazılıdır,
Mum, benim yanıp yakılmamın bir mısraıdır.

Molla Fakîh-i Belhî

Mumun gelini eğer fanusun mahfesine oturursa,
Pervanenin kanadı mutluluk çölünde akan kuma döner.

Mirzâ Muiz-zi Fitrat

Bir mum bir gecede binlerce pervaneyi öldürür.
“Mecmûatu'l-emsâl”den, Hint baskısı.

Bizim gönlümüzdeki ateşi hiç düşünmezsin sen, evet
Mum pervanenin yanışından neden korksun ki?

Kemâlî

Pervanenin mezar taşında şu yazıyı gördüm;
“Beni yakan ateş kendisini de yaksın.”

*

Ateş eğer binlerce kıvılcım çıkarırsa
Pervanenin kaynaması (yanması) hüküm olur.

Sarhoş pervanenin tek amacı erimek,
Mumun ayağında yanmak idi.¹²

Urfi-yi Şîrâzî

11) Bkz.8.

12) Divân-i Urfi-i Şîrâzî,(tsh. Cevahiri Vecdi), Tahran, 1329 hş., üçüncü baskı, s.229,228

Senin yüzünün aşığı pervane olur bülbül değil
Bu ateşten dolayı yanar fakat feryat etmez.

Dihkân-i Sâmânî

Senin etrafında gönüller kuşu o kadar çok kanat saçtı ki,
Senin kandilinin ağayı pervane kanadıyla dolmuştur.¹³

Muştâk-i İsfehânî

Şairin sadece “pervane”den -mum, kandil, ateş olmadan- söz ettiği yerlerde de “mum ve pervane” şiir geleneği çerçevesinde muma da ilgi gösterildiği açıktır:

Ey sabah kuşu, aşkı pervaneden öğren!
Çünkü o yanmışın canı gitti ve hiç sesi çıkmadı.¹⁴

Şair, birçok yerde “pervane”yi ruhsat, izin ve şah fermanı olarak kullanmasına rağmen, şiirin geleneksel hakimiyeti “pervane ve mum”, onu kendi haline bırakmamıştır:

Onun pervanesi canımı almak için gelirse bana,
Mum gibi o an bir nefeste canımı feda ederim.

Ey mum! Pervaneyi rahat bırak bu gece; çünkü ben
Gönül ateşiyle senin huzurunda mum gibi eririm.

Daha ne zamana kadar mum gibi küstahlık edeceksin,
Murad pervanesi geldi, ey sevdalı, sus.

Ayrılık gecesi bana bir vuslat pervanesi gönder (bana vuslat izni ver)
Yoksa senin kederinle bütün dünyayı mum gibi yakarım.

Hâfız

Diğer taraftan şu hususa da dikkat etmek gerekir; çünkü bazı beyitlerde gül ve pervane bir arada gelmiştir:

Çimenlikte mum yerine kırmızı gül ışık saçtı,
Pervanenin kanadı yerine bülbülün kanadı yandı.

Gülün şevkiyle bülbül, mumun sevdasıyla pervane
Her biri bir sevgilinin gamında bir şekilde yanar.¹⁵

Ya da söyleyenini bilmediğim şu ünlü beyit gibi:

13) Bkz. 8. Dihkan-i Sâmânî ve Muştâk'ın beyitleri, s.50, 55.

14) Gülistân, Sa'dî, (tsh.Gulam Huseyn-i Yûsufî), İntişarât-i Harezmi, Tahran, 1328 hş., s.50.

15) Divan-i Melikü's-Şuara Bahar, (tsh.Mihرداد-i Bahar), Tahran, 1328 hş., ikinci baskı, s.1152-1304

Mum, gül, pervane ve bülbül hepsi toplandılar,
Ey dost! Gel, sadece bize merhamet et!

Yine söz gül ve bülbül, mum ve pervanedir.

Söylemeden geçmeyelim, “mum ve pervane” Fars şiirinde o kadar ünlüdür ki Ehlî-yi Şîrâzî hicri dokuzuncu yüzyılda “Şem u Pervane” adlı bin bir beyitlik -Nizâmî'nin Hüsrev u Şirin'i vezninde- âşıkane bir mesnevi kaleme almıştır.

Hatırladığım örneklerden ve lügat kitaplarında pervane hakkında yazılan şeylerden eski zamanlarda pervanenin sadece “gece uçan” bir haşere olduğu ortaya çıkıyor:

Esedî'nin Lugat-ı Furs'unda:

Pervane: Geceleyin kandilin (mumun) etrafında dolaşıp kendini yakan kuş, uçucu.¹⁶

Dehhuda'nın Lugatnâme'sinde:

Pervane: Uçan, siyah renkli, geniş ve uzun, kül renkli kanatlı, arıdan daha büyük, yaza lamba etrafında dolaşan ve bazen lambanın sıcaklığıyla yanan bir böcektir.¹⁷

Cihangîrî, Anendrac, Ferheng-i Zefan-i Gûya, Burhân-ı Kâtî', Fernodsar (Ferheng-i Nefîsî)'de de pervane, geceleri mumun ve lambanın etrafında dolaşan bir böcek olarak tanımlanmıştır. Diğer taraftan Arap lügat kitaplarında da genellikle “ferrâş”, “ferrâşe”yi tıpkı bizim bahsettiğimiz “pervane” şeklinde yazmışlardır. Örneğin; “ferrâş ışığın etrafında hareket eden küçük kuş” (el Muncid, Beyrut 1925), es-Sâmî fi'l-Esâmî'de onun Farsça karşılığı “lamba keleşî”, Mulahhasu'l-lugat'da ferrâş ve ferrâşenin karşılığı olarak “lamba kuşu”, “lamba keleşî” zikredilmiştir.¹⁸

Fars şiirinde kendisinden sıkça bahsedilen bu pervane gece uçan keleşektir (İng. moth). Farsça sözlüklerde şu isimlerle anılmaktadır: “çerâğpere, çerâğvâse, çerâğvere, pervâne-i çerâğ (Ferheng-i Nefîsî), çerâğvâre, meges-i çerâğ (Lugatnâme-i Dehhuda), perende-i çerâğ (Ferheng-i Farsî-yi Doktor Mu'în)

Bu hususta birkaç konu dikkat çekicidir:

1- Fars şiirinde hicri dördüncü asırdan bir önceki yüzyıla kadar, bu satırlarda söz konusu edilinceye dek gündüz uçan keleşek olarak bildiğimiz “pervane” hakkında bir işarete rastlanmaz. Hatta tabiat şairi Menuçehrî-yi Damgânî'nin divanında bile sanki önceki asırlarda, Fars şiirinin revaç bulduğu geniş bir coğrafya olan Buhara ve Semerkant'tan Fars Körfezi kıyısına, Hint'ten Orta Asya'ya kadar bu güzel böcek yaşamamıştır. Fakat böcek bilimi, bize bütün dünyada bulunan, gece gündüz uçan keleşğin yaklaşık doksan bin türünün tanıdığını söyler.

16) Lugat-i Furs, s. 149

17) Bkz. 6., Ek: Keleşek.

18) Fihrist'ul Kebâyi ve Terkibât-i Farsî es-Sami fi'l-Esâmî, (tsh. Muhammed Debirisyakî ve Gulam Hüseyin-i Yûsufî), İntişarât-i Ferheng-i İran, Tahran, 1354 hş., Hüseyin Hatib-i Kirmanî, Mulahhasu'l-lugat, (tsh. Muhammed-i Debirisyakî ve Gulam Hüseyin-i Yûsufî, Tahran, 1362 hş.)

Bu girişle birlikte Farsça şiir söyleyen şairlerin, bu kadar büyük bir alanda ve çeşitli iklim koşullarında, şiirsel gelenekteki “gül ve bülbül”ü canlı tuttıkları halde, on veya on iki asır boyunca bu güzel kelebekten neden hiç bahsetmedikleri sorusu sorulabilir. Acaba her ikisi de rengârenk, çeşitli ve parmakla sayılamayacak kadar çok olan gül ve pervane, şairler için “gül ve pervane”den, “gül ve bülbül”, “servi ve sülün” gibi güzel şiir tasvirlerini yaratacak ve farklı bir şiir geleneği ortaya çıkaracak uygun bir fırsat sağlamamış mıdır?¹⁹

2-Fars dilinde; güzel, renkli kanatları olan böcek manasıyla (gündüz uçan kelebek) “pervane” kelimesi ne zamandan itibaren kullanılmaya başlamıştır? En azından altmış yetmiş yaşındakiler, bu dönemlerde İran’ın çeşitli bölgelerinde bu güzel böceğin “pervane” olarak adlandırıldığına, hatta bazı şehirlerde “şahperek” uzun tüy denildiğine tanıklık edebilirler.

Eğer hataya düşmezsek Fars lügat kitaplarında ilk defa Ferheng-i Nizâm’da “pervane” kelimesi ekinde pervane iki şekilde tanımlanmıştır:

Pervane: Geceleri ışığın etrafında dolaşan kanatlı böcek... Mumun ateşinden dolayı pervanenin yanması Fars şairliğinde bugüne kadar önemini muhafaza etmiştir. Muma âşik olan bu pervane onların (kelebeklerin) küçük nadir bir türüdür; büyüğünün birçok türü vardır; onlardan bazıları büyük, renkli kanatlara sahiptir... Kelebeğin birçok türü vardır.²⁰

Ve Dâiretü’l-ma’ârif-i Fârsî’de “pervane” böcekbilimcilerin araştırmalarına göre bilimsel olarak şu şekilde tanımlanmıştır:

Pervane: Bütün dünyada olan böceklerin büyük bir grubunda bulunan canlıların her birinin adıdır. Güvelerle birlikte pûlekbala (lepidoptera) olarak isimlendirilen bir grubu oluştururlar. Bu sınıftaki bir grubun pullarla kaplı geniş kanatları vardır. Onun kanadının üzerine dokunulduğu takdirde bu pulların bir kısmı toz halinde parmağa yapışır. Pulların; kırmızı, sarı, siyah ve beyaz renkleri vardır. Işık kırılması sonucunda (özellikle sıcak bölgelerdeki türlerde) gökkuşağının mavi, yeşil ve metalik renkleri göze çarpar. Kelebekler birkaç yönden güvelerden farklılık gösterirler. Kelebekler gündüz uçarlar, fakat pervaneler (güve) daha çok geceleri uçarlar. Dinlenme durumunda kelebeklerin çoğunluğu kanatlarını sabit tutarlar, ama pervaneler onları hareket ettirirler. Kelebeğin bedeni genellikle pervanenin bedeninden daha ince ve naziktir.²¹

19) İngilizcede görüldüğü üzere kelebek, gündüz uçan ve gece uçan olarak sırasıyla butterfly ve moth olmak üzere iki farklı isimle adlandırılır. Bu iki böcek kutuptan ekvatora kadar dünyanın her yerinde bulunur. Moth’lardan (gece uçan, güve) bazılarının gündüz de uçuşması ve butterfly (gündüz uçan, kelebek) gibi renkli kanatlarının olması ve çiçeklerin üzerine konmaları dikkate değer bir konudur. Onların bazıları faydalıdır, ipekböceği kozasından kelebeğe dönüşürler fakat “moth”ların (gece uçan, güve) çoğunluğu kök gibi kumaşları kestikleri veya ağaçlara zarar verdikleri için zararlıdır. Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız, The World Book Encyclopedia, vol.2-13, “Butterfly”, “Moth”, Field Enterprises Educational, Chicago, London 1961.

20) Seyyid Muhammed-i Ali, (Da’iyü’l-İslâm), Ferheng-i Nizâm, 1351hk.

21) Dairetü’l-Meârif-i Farsî, (önsöz Gulam Huseyn-i Mehasib), Tahran 1345hş. Ferheng-i Farsî-yi Mu’in’de de (Tahran 1312 hş.) kelebekten (butterfly) bahsedilmiştir.

Burada butterfly'ın karşılığı olarak "pervane (kelebek)", moth'un karşılığı olarak "güve" kullanılmıştır. Fars şiirinde, neden "pervane ve gül" ya da sadece "pervane"den (gündüz uçan kelebkten) bahsedilmemesi hususunda; bizim bildiğimiz manadaki pervanenin (gündüz uçan kelebek) Fars şiirinde kullanılmadığını düşünüyorum.

Bizim şairlerimiz, defalarca gül, çiçek, yeşillik ve bahçelerden bahsetmiş ve bu durum, gündüz uçan pervanenin zikredilmesi, sonra pervane ve gülden çeşitli hayalî tasvirler yapılması için uygun bir fırsat olmasına rağmen, niçin Fars şiirinde "pervane ve gül"den veya sadece "pervane"den (gündüz uçan) bahsedilmemiştir? Çünkü bizim görüp bildiğimiz kelebek Fars şiirinde yoktur. Acaba şiirsel gelenekteki "şem u pervane" hakimiyeti, şairlerin, gündüz vakti gördükleri kelebeği şiirsel geleneğe karşı görmezden geldiklerine bir işaret olarak düşünülebilir mi? Eğer böyle ise, o zaman bu şiir geleneğinin hakimiyetini azımsamamak gerekir. Yoksa bu, bülbülün genellikle ağaçların dallarına konup ötmekle meşgul olması mıdır? Fakat bizim şiir geleneğimiz bülbülü sürekli gülün yanında (amaç sadece kırmızı güldür) gösteriyor ve sanki bülbül bağda ve bahçede yalnız kırmızı gülün dallarına konuyor ve bu nedenle şiir geleneğindeki "servi ve sülün" daha çok ilgi çekiyor.

Rıza Şah ve Muhammed Rıza Şah dönemlerinde ders kitaplarında, Firdevsî'nin "vatanperverlik" veya "vatanseverlik" başlığı altında zikredilen kıtasındaki bir beyitte servi ve sülüne de işaret edilmiştir:

Eğer yeryüzünden servinin kökünü kazarlarsa,
Eğer sülün (başka bir) bitkiyi koklamazsa, değer.²²

Bu beyit şu şekilde anlamlandırılmıştır: Sülünün servi ağacına çok fazla ilgisi vardır. Eğer bir gün servi ağacı kökünden kesilirse ve servi ağacından hiçbir şey kalmazsa, sülünün başka bir bitkiye ilgi duyması yakışmaz. Fars şiirinde Firdevsî'den önce de servi ve sülün konusuna bu şekilde işaret edilip edilmediğini bilmiyorum. Açıkça bu beyte göre "sülün ve servi" ilişkisi "bülbül ve gül" ve "pervane ve mum" aşkı derecesinde bir şey olarak kabul edilmiştir. Fakat birkaç yıl önce, bu konuda tamamladığım bir araştırmada, aslında sülünün yaşam alanı ile servinin yaşadığı alanın tamamen farklı olduğunu ve bir kere sülünün serviye doğru hareket edinceye kadar serviye görmediğini anladım. "Sülün ve Servi" makalesinde, birçok örnekle Fars şiirinde sülünün serviye olan aşkının sadece bir kafiye aşkı olduğunu gösterdim. Bunun ötesinde bir şey değil, o da daha çok mesnevi kalıbı veya formundadır. Bu sebeple şair her zaman ilk mısranın sonunda "servi" ya da "sülün" adını kullanıp ikinci mısranın sonunda "sülün" ya da "servi"yi getirmiştir. Yani, bu durumda servi ve sülün yan yana gelmiştir; sülünün serviye olan ilgisi aşk değil kafiye meselesidir. Çünkü aynı vezinli servi ve sülün gibi kelimeler Fars dilinde birkaç tane ile sınırlıdır; پرو، سرو، مرو (merv, garv, perv) gibi belki başka birkaç kelime daha. O halde,

22) Firdevsî, Şahnâme, (tsh. Celâl Halefî-yi Mutlâk, Rüstem ve Sohrab), 200. Beyit.

şairlerin kendilerinden öncekileri taklit yoluna gitmeleri, şiir üsluplarına ve onların şairane tasvirlerine vefalı olmalarını ve hatta kendi tecrübe ve deneyimlerini de tamamen görmezden gelmelerini takdir edersiniz. Bana göre Fars şiirinde “pervane”nin (kelebek) ve “gül”ün durumu budur.

Sadece “pervane ve mum”dan bahsedip gündüz uçan kelebek ve gülden bahsetmeyen önceki dönem şairleri değil, aksine günümüz şairlerinden bir grup dahi -hepimiz gibi- renkli kanatlarıyla güllerin üzerine konan böceği “pervane” olarak isimlendirmiş ve isimlendirmektedir. Yine de kendi şiirlerinde şiirsel gelenekteki “pervane ve mum” etkisi altında kalmış ve eskileri taklide devam etmişlerdir.

Meliku’ş-şuâra-i Bahâr’da istisna olarak aşağıdaki iki beyitte “pervane ve gül”den (gündüz uçan kelebek) söz edilmiştir:

Eğer bir kişiyle dost olmak istersen onun rengine boyan
Bak, kelebeğin kanadı gül ile nasıl da aynı renktir!

Benim gönlümü aydınlatan o mum yuvamdan gitti.
Gülümün takati yoktur; çünkü benim pervanem gitti.²³

Her ne kadar son beyitte “pervane”yi (kendi kızının adı) olarak zikretse de yine de bir şekilde “mum”u gözden uzak tutmamıştır. Fakat o, kendi şiirlerinde genellikle “pervane ve mum”dan söz etmiştir:

Mum eğer yelden dolayı söndüyse, garipsemeyiniz
Varlık pervanesinin ömrü bitti; yeke veriniz.²⁴

O, kendi şiirlerinde “pervane”yi kadınlara özgü bir isim olarak da birkaç yerde kullanmış, kendi döneminin kadın şarkıcılarından birinin ölümünü anlatırken “pervane” adı ile şarkı söylemiştir:

“Ey zarif yaratılışlı pervane,
Ey şerefli yaratık pervane!
Ey latif kanat sahibi,
Düşmandan korkmadığın gibi
Ancak ateşin yanında açarsın kanadını.
Sen öldün ey pervane ve sanat öldü.
Musiki, güzellik ve kelimeler öldü.
Ey hain mum! Gamla, kederle perişan ol;
Pervaneyi öldürdün, inkâr da etmiyorsun...”

23) Divân-i Meliku’ş-şuâra-i Bahâr, II., s.1145, 1330.

24) A.g.e. s. 1179, bkz. s. 1151, 1185, 1199, 1204, 1312, 1315.

Kendi kızlarından biri olan “pervane”nin ölümü ile ilgili başka bir yerde “Benim gönlümü aydınlatan o mum, benim yuvamdan gitti...” der.²⁵ Acaba bu iki örnek, Fars şiirinde “pervane”nin kadın ismi olarak kullanıldığı en eski örnekler olabilir mi?

Çağdaş şairlerimizden Pervîn-i İ’tisâmî’nin de “gül” ile ilgili birkaç kıtası vardır: Koursuz Gül, Solmuş Gül, Saklı Gül, Kendiliğinden Yeşeren Gül, Kırmızı Gül, Gül ve Diken, Gül ve Toprak, Gül ve Şebnem... Bu kıtaların hiçbirinde “pervane”den bahsedilmemiş, “gül” kelimesi “bülbul” ile birlikte kullanılmamıştır. Ondan birkaç asır önce Urfî-yi Şîrâzî de (ö.999 hk.) “gül”²⁶ redifli uzun bir kasidede bir kez olsun “pervane”den bahsetmemiştir. Pervîn, diğer şiirlerinde de Meliku’ş-şu’arâ-i Bahâr gibi şiirsel gelenekteki “pervane ve mum” etkisi altında kalmıştır.

Eğer mum ateşten kurtulmak istiyorsa,
Ateş neden pervanenin harmanını yakıyor?

Mumun vefasını överim; çünkü yandıktan sonra her an
Pervanenin mateminde başına kül saçar, yas tutar.²⁷

İ’-mâd-i Horasanî de “pervane”yi defalarca sadece “pervane ve mum” çerçevesinde kullanmıştır:

Ben, pervane ve mum dışında herkes uyudu
Biz iki üç delinin hikâyesi uzun bir hikâyedir henüz.
Dün gece bir kez olsun pervane gibi olayım dedim.
Mum, güzelce gülümseyerek “bir kez azdır” dedi.²⁸

Mes’ûd-i Ferzâd da “Siyah Mum” ve “Divane Mum” adlı iki kıtasında pervaneden hiç bahsetmeyip “Mum ve Şiir” adlı kıtasında, eskilerin şiirsel geleneğine bakarak bu güzel beyti söylemiştir:

Ey Fars şiirinin mumu! Can, pervaneye minnet duydu;
Senin için, dost olma derdiyle kendine yabancı oldu.²⁹

Bizim dönemimizde de, şairlerin bu şiir geleneğinden kopmamaları dikkate değerdir. İlâhe’nin son derece sanatkârane okuduğu güfteye dikkat ediniz bakınız:

25) A.g.e. s. 1319, 1320.

26) Bkz. 12., s. 87, 89.

27) Bkz. 8., s. 38.

28) Divân-i İmâd-i Horâsanî, Tahran, 1372 hş., IV., s. 136, 180. Bkz. 196, 228, 650.

29) Surûdeha-yi Mes’ûd-i Ferzâd, (nşr. Dr. Mansûr Restgâr-i Fesâyî), Şiraz, 1369 hş., s.213.

Mum ve pervane benim,
Meyhanenin sarhoşu benim,
Zamanın rüsvası benim,
Deli divane benim...

Rehî-yi Mu‘ayyerî de “pervane”yi günümüzdeki anlamıyla birkaç yerde kullanmıştır:

Aydın kişilerin gönlünde yük değilim bir toz gibi;
Yeşillikte ve gül üzerinde pervanenin gölgesiyim.
Yeşillığe bir kelebek geldi; fakat konmadan gitti.
Senin dostlara yersiz kahrın aklıma geldi.³⁰

Daha çok öncekilerin şiir tarzının etkisi altında kalmıştır:
Yarı canlı mum gibi senin hevesinde yandık
Ağlayarak bina kurduk, senin için yandık.

Bir gece pervane yandı ve onun canı rahata erdi,
Biz ömürler boyu senin cefanın kederiyle yandık!
Mum eğer eriyerek ölürse, ne gam! Çünkü aşkın ışığı ile
Mehtabın nuru, pervanenin külünden yeşerdi.³¹

Fakat İrec Mirzâ “pervane ve gül”den bahseder, yeşillikteki gülleri öpen güzel benli ve hoş yüzlü kelebeği anlatır:

O güzel benli ve yüzlü kelebeği görüyor musun?
Gömleğin kılıfından dışarı çıktı.
Altın noktalarla dolu kol ve kanatla,
Bir bir yeşillikteki güllere uğrar,
Bunu öper, diğerine geçer.³²

Reşîd-i Yâsemî de “pervane ve gül” kıtasında şöyle söylemiştir:

Çimendeki bir kelebek güle: “Bana söyle,
Kim bu güzel rengi ve kokuyu sana vermiş, bana vermemiş?

30) Rehi-yi Muayyerî, Saye-i Omr, İtişârât-i Emir-i Kebîr, Tahran 2535 şş., beşinci baskı, s. 26, 42.

31) A.g.e. s. 63, 73., Bkz. 31, 58, 110, 123.

32) Divân-i Kâmil-i İrec Mirzâ, (tsh. Muhammed-i Cafer-i Mahcûb), İntişârât-i Şirket-i Kitab, Los Angeles 1368 hş., “Sabahleyin” kıtasında, s.220.

Ey güzel yüzlü gül! Görüntü ve desen bakımından senden eksik değilim,
Neden senin gibi güzel kokulu değilim, bana cevap ver!
Cennet hurisi gibi nazlanarak her güle konmak istersin
Bazen (güle) konar bazen de etrafta uçarsın.”³³ dedi.

Kendi döneminin diğer şairleri gibi önceki şairlerin şiir tarzına ilgisiz kalmamıştır:

Sevgililerin meclisinde bir aydın gönüllü, ne mutlu!
Mum gibi elden ayaktan kurtuldu.
Vuslat ateşinde olan pervaneye ne mutlu!
Her türlü korku ve güçlükten kurtuldu.³⁴

Hûşeng-i İbtihâc (Sâye) “Uçma Özlemi” ve “Kederli Bahar”da pervaneyi günümüz manasıyla kullanmıştır:

Onca bahar geldi, kelebek ve gül sarhoş oldular.
Ben ise hala uçma fırsatını arzuluyorum.

Kelebeğin kanadı neden kırıldı?
Neden her köşeye keder oturdu?

Fakat “Mum ve Gölge” kıtasında pervane ve mumdan bahseder:
Mumun yanmaktan korkusu yoktur,
Çünkü o, bu yanışta yalnız değildir.
Bu yolun sonunda ölüm olsa da, ona ne!
Çünkü pervanesi de onunla birliktedir.³⁵

Mehdî-yi Ehevân-i Sâlis’in şiirlerinde gül ve pervaneyi birlikte andığı şu beyitle karşılaştım:

Solmuş bir gül söylüyor ve dökülüyordu,
Kesinlikle üzgün bir kelebek ah çekiyordu.³⁶

Fakat Nâdir-i Nâdirpûr “Nusret-i Rahmânî”ye Bir Mektup” ve “Dûrnumâ” da kesinlikle günümüz kelebeğinden bahsetmiştir:

...

33) Divân-i Reşid-i Yasemî, Emir-i Kebir Baskısı, Tahran 1362 hş., s. 32.

34) A.g.e. s. 106.

35) A.g.e. Sâye, Seyyâh-i ‘ışk, Tahran 1364 hş., s. 119, 184.

36) Mehdi Ehevan-i Sâlis, Tora Ey Kuhen Bûm u Ber Dûst Dârem, Tahran 1368 hş., s.125.

Zifaf yatağından daha beyaz bir defterde
Birleştirebiliriz...

Güneşin sıcaklığındaki çocuk, laleyi
Tandırdan daha yakıcı sanıyordu.
Hayalinin hamurunu o tandıra atmak ve
Kendi ekmeğinden kelebeklere yiyecek vermek istiyordu.³⁷

Çağımızın bilinen çocuk şairi Abbas Yemînî-i Şerîf pervaneyi güllere konan kelebek dışında başka bir şey olarak düşünmez:

...

Güller açıldı,
Hoş renkli ve güzel.

Nazla birlikte,
Başları tutuldu.

*

Kelebekler yeniden
Birlikte uçarak

Güller açıldığı için
Güllere kondular.

*

Dalga başını sahillere vuruyor
Kayık ise sabahı izleyerek gitmiş.

Uyku gözden kelebek gibi uçuyor
Gözü uyandırmış geçiyor.³⁸

Dile getirmeye değer bir başka konu da Nâdirpûr ve Yemînî-yi Şerîf gibi günümüz şairlerinin bir kısmının “pervane” dışında, İnan’ın bazı şehirlerinde yaygın olarak kullanılan “şâhperek” ve “şâperek” kelimesini de bugünün keleşbeğı ile aynı anlamda kullanmalarındır.

Nâdirpûr Dürnumâ’da:

...

Öğle güneşini
Dürbünle çekirgenin üzerine şaşkınlıkla baktı.

37) Nadir-i Nadirpûr, Sobh-i Durugîn, California 1891, ikinci baskı, s. 87, 127.

38) Abbas Yemini-yi Şerif, Nîm Karn der Bâg-i Şî’r-i Kûdekân, mukaddime tarihi 1365 hş., s. 49, 83.

Bu toprak renkli uçucunun kanadına
Kelebeğin beninden bir resim armağan etti.³⁹

Yemînî-i Şerîf “Beççe-i Kuh u Sehrâ” adlı kıtasında;

...

Gül, kelebek hakkında konuşur
Kelebek ise ne güzel hikâye der.⁴⁰

Fakat yine de lügat kitaplarında şahperek ve şaperek hakkında bir ize rastladığımı söyleyemem.

Sözü bitirmeden önce bu konuda bir hatırlatma yapmak gerektiğini düşünüyorum; sözü geçen hiçbir konuda derinlemesine bir çalışma yapılmamıştır. Çünkü takdir ederseniz ki on iki asır boyunca Farsça söylemiş şairlerin divanlarının araştırılması – “pervane” kelimesinin (gündüz uçan kelebek) ve “gül ile pervane”nin kullanılması bakımından- tarafımdan yapılabilecek bir çalışma değildir. Fakat bahsedilen çerçevede şairlerin divanlarının tamamının dikkatli bir şekilde çalışılmasının –yani Fars şiirinde gündüz uçan kelebeğin olmayışının- bir değişiklik doğuracağını da sanmıyorum. Diğer bir taraftan son elli, altmış yılda İran’ın Farsça söyleyen şairlerinin dikkate değer bir bölümü genellikle dünyayı kendi gözleriyle görmüşler ve görüyorlar, geçmişteki şairlerin gözüyle değil. Eskilerin “pervane ve mum” şiir geleneğinin unutulmaya yüz tuttuğuna ve onun yerine “gül ve kelebek” ten yeni hayali tasvirlerin Fars şiiri hazinesine zenginlik kattığına inanıyorum.

39) Bkz. 37, s.128.

40) Bkz. 38, s.87.